

Abdurrahman Atçıl,

Scholars and Sultans in the Early Modern Ottoman Empire,

Cambridge: Cambridge University Press, 2017, 259 s.,

ISBN 978-110-7177-16-1.

Abdurrahman Atçıl'ın son yıllarda yaptığı çalışmaların bir uzantısı olarak da nitelendirilebilecek olan *Scholars and Sultans in the Early Modern Ottoman Empire* başlıklı kitabı, âlimlerin 1300-1600 yılları arasında Osmanlı yönetimi altında değişen rollerini, Osmanlı Devleti'nin aynı zaman diliminde geçirdiği siyasi dönüşümler arasında bağlantı kurarak inceliyor. Çalışmasına ulemanın Ortaçağ İslam toplumlarındaki konumlarını ve siyasete karşı duruşlarını değerlendirerek başlayan Atçıl, siyasi yapıdan bağımsız bir ahlaki otoriteye sahip olan dönemin uleması ile siyasi erk arasında belirgin bir uzaklık olduğuna dikkat çekiyor. Öte yandan, ulemanın erken modern dönem boyunca Osmanlı yönetimi altında hiyerarşik bir yapıya kavuşmasının İslam toplumlarında daha önce görülmemiş bir durum olduğunun altını çizerek, âlimlerin on beşinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı hanedanına kurumsal bağlarla eklemlenmeye başladıklarını ileri sürüyor.

Bu yakınlaşmada, İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı siyasi yapısında meydana gelen değişimlerin kritik rol oynadığını öne süren yazar, bu dönemden itibaren hiyerarşik bir düzen içerisinde kariyerlerinde ilerleyen âlimleri diğerlerinden ayırmak için Âlim-Bürokratlar (*Scholar-Bureaucrats*) ifadesinin kullanılmasının daha uygun olacağını belirtiyor (s. 5-8). Ana hatları bu gelişmeler dikkate alınarak belirlenen söz konusu eser, her biri sırasıyla iki, üç ve dört bölümden oluşan üç ana kısımdan meydana geliyor: (1- Erken Osmanlı Döneminde Âlimler, 1300-1453; 2- Hiyerarşinin Oluşumu, 1453-1530; 3- Hiyerarşinin Pekişmesi, 1530-1600).

1300-1453 yıllarını kapsayan kitabın ilk kısmında Moğol sonrası Anadolu'nun siyasi yapısının genel bir değerlendirilmesi yapılırken, bir sonraki bölümde ise Osmanlı topraklarına gelen âlimlere ve burada kurulan medreselerin artışına vurgu yapılıyor. Atçıl, her ne kadar Osmanlı yönetimi ile dönemin bazı üst düzey âlimleri arasında güçlü bağlar olduğunu belirtse de âlimlerin büyük bir kısmının tıpkı önceki İslam toplumlarında olduğu gibi siyasi erk ile aralarındaki mesafeyi koruduğuna dikkat çekiyor.

1453-1530 yıllarını kapsayan eserin ikinci ana kısmında ise âlimler ile Osmanlı yönetimi arasında değişmeye başlayan ilişkinin üzerinde duruluyor. Yazar

bu bölümde, İstanbul'un fethi sonrasında devam eden askeri genişlemelere paralel olarak ortaya çıkan imparatorluk söyleminin evrensel bir hukuk dilinin oluşturulmasını ve çok sayıda âlimin devlet yönetimine dahil edilmesini zorunlu kıldığını ileri sürüyor. Bunun bir sonucu olarak ise, söz konusu dönem boyunca âlimlerin devlet yönetiminde artan rollerinin etkisiyle gitgide öz farkındalıklarını geliştirdiklerini ve Osmanlı hanedanına karşı tutumlarının bu dönemden itibaren değişmeye başladığını öne sürüyor. Fakat bütün bunlara rağmen Atçıl, âlimlerin Osmanlı hanedanı ile bütünleşmelerinin henüz tamamlanmadığının altını çiziyor.

Sırasıyla II. Mehmed, II. Beyazıt, I. Selim dönemlerinde ve I. Süleyman'ın saltanatının ilk on yılında Osmanlı siyaseti ve ideolojinde meydana gelen değişimlere dikkat çekilen üçüncü bölümün, yukarıda genel hatlarıyla ifade edilen değişime dair bir giriş mahiyetinde olduğu söylenebilir. Sonraki bölümde ise, İstanbul'un fethinden II. Mehmed'in ölümüne kadar geçen zaman dilimine eğilen yazar, merkezi yönetimde yapılan bir takım idari ve hukuki düzenlemelere ve İstanbul'da yeni kurulan medreselere dikkatini yoğunlaştırıyor. Bu bölümde ayrıca, II. Mehmed'in hazırlattığı kanunname'nin önemi özel olarak vurgulanırken, Taşköprizade'nin Şakâ'ik-ı Nu'mâniye'sinde yer alan biyografiler üzerinden bu kanunnamenin içeriğine dair ayrıntılı bilgiler veriliyor. Son olarak Atçıl, düzenli olarak terfi alınan ve hayat boyu kariyere sahip olunan bir hiyerarşik yapının temellerinin bu dönemde atıldığını belirtse de bazı âlimlerin bu yapıya dahil olmadan sürdürebilecekleri farklı kariyer yollarının da mevcut olduğunu belirtiyor.

II. Mehmed'in ölümünden Süleyman'ın saltanatının ilk on yılına kadar geçen zaman diliminde meydana gelen gelişmelere değinilen beşinci bölümde ise, adalet mefhumuna verilen önemle birlikte şer'î hukukun bir meşruiyet aracı olarak görülmesinin, âlimlerin ayrıcalıklı bir grup olarak ortaya çıkmalarına katkı sağladığının üzerinde duruluyor. Bu bölümde ayrıca, 1523 yılına gelindiğinde Osmanlı yönetimi altında görev yapan âlim-bürokratların sadece %37'sinin mülâzemet'e sahip olduğunu saptayan Atçıl, bu uygulamanın henüz tam anlamıyla işlerlik kazanmadığına dikkat çekiyor (s. 107).

Hiyerarşinin Pekışmesi (1530-1600) başlıklı son ana kısımda, âlim-bürokratlar ile Osmanlı hanedanı arasında uzun süredir devam eden yakınlaşmanın kurumsal bağlar aracılığıyla daha görünür hale geldiğine vurgu yapılıyor. Söz konusu dönem boyunca, üst düzey âlim-bürokratların *kanun* adı altında ifade edilebilecek kuralların hazırlanmasında ve imparatorluğun Sunni kimliğinin tanımlanmasında önemli roller oynadıklarını öne süren Atçıl, âlim-bürokratların kariyerlerinde hiyerarşik

bir düzen içinde ilerlemelerini sağlayan bir yapının tam anlamıyla ortaya çıktığını iddia ediyor.

Kitabın altıncı bölümünde ise, söz konusu dönem boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi yapısında meydana gelen değişimlerin üzerinde duruluyor. Bu noktada yazar, 1530'lu yıllardan itibaren Osmanlı yönetici elitinin yeni topraklar ele geçirmektense var olanlar üzerinde idari verimliliği ve merkezi kontrolü arttırmaya yönelik girişimlerinin olduğunu belirtiyor. Yine bu zaman diliminde, Osmanlı merkezi bürokrasisinde farklı kariyer çizgilerinin ortaya çıkmasının âlim-bürokratların istihdam edileceği kadroları arttırdığını ifade eden Atçıl, mülâzemet sisteminin de gittikçe artan bir düzeyde hiyerarşiye girişleri kontrol etme amaçlı bir uygulama haline geldiğini ileri sürüyor.

Eserin geneliyle karşılaştırıldığında daha kısa sayılabilecek olan yedinci bölümde, mevali ve kasabat kadıları ayrışması üzerinden mevalilerin elde ettikleri ayrıcalıklara ve hiyerarşideki avantajlı konumlarına dikkat çekiliyor. İki kariyer çizgisi arasında var olan ayrımın on altıncı yüzyılın sonuna doğru daha belirgin hale geldiğini belirten Atçıl, mevalilerin mülâzemet verme yetkisi üzerinde artan hakimiyetlerinin üzerinde duruyor. Yazar, 1520'li yıllarda görev yapan âlim-bürokratların çoğunun mülâzemet dışı yollarla hiyerarşiye girdiğini, fakat yüzyıl sonuna doğru mülâzemet almadan sisteme dahil olan çok az sayıda kişinin olduğunu belirterek bu bölümü noktalıyor.

Bir sonraki bölümde ise sayısı gittikçe artan âlim-bürokratların istihdam edileceği kadroların genişlemesi üzerinde duruluyor. Atçıl, eski medreselerle birlikte bu dönemde padişahlar, vezirler ve kadın hamiler tarafından kurulan medreselerin hiyerarşide yeni bir sınıflandırma meydana getirdiğini belirterek, bu sayede sisteme çok sayıda yeni âlim-bürokratin dahil edildiğini ifade ediyor. Yönetici elit tarafından kurulmayan medreselerin hiyerarşiye dahil edilme sürecinin incelendiği bu bölümün ikinci kısmı ise kitabın en dikkat çekici kısımlarından birisi olarak nitelendirilebilir. Bu konuda Atçıl, yöneticilerin çeşitli stratejiler izleyerek vakıfları sürekli gözetim altında tuttuğunu ve merkezi yönetimin bu sayede vakfiyelerde yer alan boşluklardan olabildiğince yararlanarak daha fazla medreseyi kontrol altına almayı başardığı iddiasında bulunuyor. Son olarak yazar, çeşitli kadılıkların hiyerarşiye dahil edilmesini ve bir takım idari uygulamaları, Osmanlı yönetimi altında daha fazla âlim-bürokratin istihdam edilmesini sağlayan diğer iki etken olarak değerlendiriyor.

Âlim-bürokratların kariyerlerinde ilerlemelerine etki eden çeşitli unsurlar kitabın dokuzuncu bölümünde ele alınıyor. Atçıl, âlim-bürokratların farklı alanlarda

bilgilerini ölçen sınavlardan başarılı olarak çıkmalarının yanında üzerlerine düşen sorumlulukları layıkıyla yerine getirmelerinin, bu kişilerin kariyerlerinde yükselmelerinde etkili olduğunu belirtiyor. Aynı şekilde, imparatorluğun İstanbul, Edirne ve Bursa gibi merkezi bölgelerinde görev yapan âlim-bürokratların avantajlı konumlarına dikkat çekerek, sahip olunan ekonomik koşulların ve patronaj ağlarının, bu kişilerin kariyerlerinde ilerlemelerini etkileyen diğer unsurlar olarak rol oynadığını belirtiyor. Bunu yaparken, her bir faktörün tek başına belirleyiciliğinin sınırına dikkat çekerek, bir âlim-bürokratin hiyerarşide üst basamaklara tırmanmasında birden fazla unsurun rol oynayabileceğinin altını çiziyor.

Sekizinci ve dokuzuncu bölümlerde ilmi kadroların genişleme ve bu kadroları dolduran âlim-bürokratların farklılaşma süreci üzerinde durulurken, kitabın son kısmında ise bu kişilerin hiyerarşide takip edebileceği farklı kariyer yolları inceleniyor. Osmanlı merkezi yönetimi altında görev yapan âlim-bürokratların hem medreselerde hem de kadınlıklarda takip edebileceği alternatif yolları örnekler eşliğinde sınıflandıran Atçıl, bölümün sonunda ise üst düzey âlim-bürokratların aristokrasiye benzer bir yapı oluşturup oluşturmadıkları sorusunu gündeme taşıyor. Bu soruya, 3. Murad'ın saltanatı boyunca hiyerarşinin en üst düzeyine ulaşan 41 âlim-bürokrat üzerinden cevap veren Atçıl, söz konusu kişilerden sadece 12'sinin babalarının mevali, diğerlerinin ise farklı meslek ve statülere sahip olduğunu saptayarak, her ne kadar üst düzey âlim-bürokratların çocuklarına imtiyazlı davranılsa da böylesi bir aristokratik yapıdan söz edilemeyeceğini belirtiyor (s. 210-211).

Atçıl, sonuç kısmında ise eserinin kısa bir özetini yaptıktan sonra, ortaya koyduğu araştırmanın Osmanlı tarih yazımının neresine eklemeyeceğine dair çıkarımlarda bulunuyor. Buna göre, kitapta öne sürülen görüşlerin Osmanlı gerileme paradigmasını eleştiren revizyonist tarih yazımının bulgularını desteklediğini ve buna yeni katkılar sağladığını ifade ediyor. Bununla ilgili olarak, on altıncı yüzyılın sonuna doğru ulemaya çok fazla *ecnebinin* girdiğini ileri süren Mustafa Âlî'nin aksine, mülâzemet almadan hiyerarşiye dahil olan çok az sayıda âlim-bürokratin olduğunu belirten Atçıl, dönemin önemli bir nasihatname yazarı tarafından öne sürülen Osmanlı uleması içerisindeki bozulma iddiasına da bir nevi cevap vermiş oluyor (s. 217). Bunların dışında, şer'î hukuk (*jurists' law*) ve bunun uygulayıcı olan âlimlerin Baki Tezcan'ın İkinci Osmanlı İmparatorluğu kavramı içinde siyaset ve toplum nezdinde oynadığı rol ile, kendisinin âlim-bürokratlar hakkında ortaya koyduklarının benzer doğrultuda olduğunu ifade ediyor. Araştırması boyunca üzerinde duramadığını belirttiği iki konu olan âlim-bürokratların Osmanlı hukuk sistemindeki yeri ve hiyerarşide yer almayan âlimlerin merkezi yönetim ile olan

ilişkileri hakkında fikirlerini beyan eden Atçıl, son olarak ele aldığı dönem sonrasına dair araştırılmasına değer bulduğu birkaç konuya değinerek araştırmasını sonlandırıyor.

İlk bakışta, kitap boyunca âlim-bürokratların sadece bürokratik kariyerlerinin incelenmesi bu kişilerin âlim kimliklerinin göz ardı edildiği izlenimi doğurabilir. Fakat, Atçıl'ın âlim-bürokratların bu iki niteliğinin incelendiği doktora tezi dikkate alındığında, bu tercihin ele alınan konuyu daha detaylı incelemek adına bilinçli bir şekilde yapıldığı rahatlıkla söylenebilir.

Öte yandan, Osmanlı tarih yazımının son elli yıldır geçirmiş olduğu dönüşümü ve geldiği noktayı değerlendirdiğimizde, söz konusu araştırmayı hangi tarih geleneği içerisine yerleştirebiliriz? Son dönem Osmanlı tarih yazımında, Moğol sonrası dönemde oluşan siyasi boşluğun nasıl doldurulduğuna ve Memlûkler'den Osmanlı'ya geçiş sürecinde yaşanan değişim ve sürekliliğe eğilen bir literatürün varlığından rahatlıkla söz edebiliriz. Eserde, hem Moğol egemenliği sonrası Anadolu'nun siyasi durumuna özel önem verilmesi hem de Memlûk ve Osmanlı âlimlerinin toplumda ve siyaset nezdindeki farklılıklarına dikkat çekilmesi, ele alınan eserin bu iki sürece özel önem veren tarih yazımının bir uzantısı olarak değerlendirilmesine imkân sağlıyor.

Ayrıca bu kitabın, Osmanlı ulemasını oluşturan âlimleri prosopografi yöntemini kullanarak inceleyen çalışmaları farklı bir mecraya taşıdığını da ileri sürebiliriz. Atçıl'ın Osmanlı âlimlerinin benzerliklerini ve farklılıklarını dönemin değişen siyasi dinamiklerini hesaba katarak incelemesi ve söz konusu âlimlerin devletle olan ilişkilerinde meydana gelen değişimlere yaptığı özel vurgu, ele alınan eserin en ayırt edici özelliklerinden birkaç tanesi olarak nitelendirilebilir. Yine, kitap boyunca biyografik kaynakların ve diğer birincil kaynakların kullanımı ile beraber ikincil literatürden faydalanma düzeyi dikkate alındığında, Atçıl'ın eserini şu ana kadar Osmanlı uleması üzerine yapılmış en kapsamlı prosopografik çalışma olarak kabul edebiliriz. Bütün bunlar, Atçıl'ın araştırmasını Osmanlı âlimlerinin salt bürokratikleşme sürecini inceleyen bir eser olarak değerlendirilmemesi gerektiği hakkında yeterli veriler sağlıyor.

Benzer şekilde, son yıllarda gittikçe artmakta olduğu gözlenen kazasker ruznamçeleri üzerine yapılan araştırmaların oldukça betimleyici çalışmalar oldukları dikkate alındığında, Abdurrahman Atçıl'ın *Scholars and Sultans in the Early Modern Ottoman Empire* adlı kitabının ilgili literatüre ciddi katkılar sağlayacağını ve mevcut yaklaşımlara yeni açılımlar getireceğini rahatlıkla ifade edebiliriz. Son olarak, ele

alınan kitap ile az önce sözü edilen çalışmalar arasındaki yaklaşım farkını gidermek adına şimdiye kadar Osmanlı uleması üzerine yapılan çalışmaların gözden geçirildiği, kullanılan kaynaklar ve benimsenen yöntemler hakkında değerlendirmelerin yapıldığı ve belki de en önemlisi, bundan sonra yapılacak çalışmalara yön verebilecek fikirlerin gündeme getirildiği ortak bir zemin oluşturmanın vaktinin geldiğini hatta geçmekte olduğunu söylemek sanıyorum ki yanlış olmaz.

Özgün Deniz Yoldaşlar

Boğaziçi Üniversitesi

Schäbler, Birgit,

Moderne Muslime. Ernest Renan und die Geschichte der ersten Islamdebatte 1883,

Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 2016, 286 s.,

ISBN 978-350-67-8418-6.

Modernleşme tartışmaları bağlamında çok sık gündeme gelen ‘İslam ve modernleşme ilişkisi’, özellikle Almanya’da göçmen Müslümanların ‘uyum’ sorunsalı bağlamında medyada dolaylı ve dolaysız olarak gündemden düşmez. Göçmenlerin ‘uyum’ meselesi, popüler düzlemde *Müslümanların* gelişmiş modern toplumlara uyum sorunu olarak gündemleştirilirken genelde mesele, bazen zımnî bazen de açık şekilde, ‘İslam’ın modernleşmeyle uyum(suzluğ)u’ bağlamında ele alınmakta ve hatta sorunlu bir şekilde konunun uzmanı olmayan kişiler bu tartışmalarda büyük rol oynamaktadırlar. Diğer yandan entelektüel-akademik düzlemde mesele, sosyolojik, iktisadi ve kültürel boyutlarıyla, aslında bir bütün olarak Avrupa-dışının modernleşmeyle ilişkisi bağlamında (modernleşme, bağımsızlık, az/gelişme ve emperyalizm teorileri çerçevesinde) daha sofistike bir şekilde ele alınmasına rağmen, konuyu (özcü ve genellemeci bir dille) ‘İslam’ın modernite ile uyumsuzluğu’ bağlamında ele alma eğilimi yaygındır.

Son yıllarda bu konunun Almanya’da siyaset ve popüler kültür bağlamında tartışılmasını sağlayan Thilo Sarrazin’in 2010 yılında yayınlanan *Deutschland schafft sich ab: Wie wir unser Land aufs Spiel setzen* (Almanya Kendini Yok Ediyor: